

RAZVOJNI ASPEKTI MORSKOG RIBARSTVA JUGOSLAVIJE

DEVELOPMENT ASPECTS OF THE SEA FISHING IN YUGOSLAVIA

Srđan Srdar

*Fakultet ekonomskih nauka, Zagreb**Uz momenat razvoja*

U ovom ćemo radu pokušati iznijeti neke aspekte razvojne problematike privrede morskog ribarstva Jugoslavije.

Ili, drugim riječima kazano, u središtu razmatranja će biti postavljena ona pitanja koja su povezana sa vjerojatnim ili mogućim razvitkom u idućim godinama.

Treba pri tome navesti da se ovom prilikom nisu mogli koristiti rezultati naučno-istraživačkog ili barem određenog sistematskog stručnog rada ili radova, i to iz jednostavnog razloga što radova takve vrste, koliko je poznato, za sada nedostaje.

U našoj se praksi, naime, a tako se postupalo i u ribarskoj privredi, pitanjima i problematici razvitka posvećivala određena pažnja prilikom izrade srednjeročnih društveno-ekonomskih planova, koji su se donosili za petogodišnja razdoblja. Kako je u toku društveno-ekonomski petogodišnji plan za sadašnje srednjeročno razdoblje, i kako se sada nalazimo negdje u prvoj polovini toga razdoblja, ne bi bilo »vrijeme« ni »potreba« — prema dosadašnjoj praksi — da se bavimo razvojnim aspektima neke privredne grane ili grupacije, u ovom slučaju privrede morskog ribarstva, a pogotovo ne dugoročnim aspektima, već bi eventualno bila prikladnija analiza dosadašnjeg ostvarenja programa iznesenih u planovima. Poznato je, međutim, da se faktički razvitak u ribarskoj privredi odvijao, pa i znatno drugačije, nego što je bilo programatski deklarirano u dosadašnjim planovima grupacije.

Stoga se može razumjeti i takav metodološki prikaz u kojem se u središtu razmatranja uzima sadašnji momenat razvitka.

Polazeći dakle od takvog stajališta, a s obzirom na razvojne aspekte morskog ribarstva, razmotriti ćemo prije svega dosadašnji razvitak u sklopu općih teoretskih razmatranja o determinantama i faktorima razvitka, pa ćemo u kontekstu momenta razvoja pokušati istaknuti one elemente, pitanja i probleme koji su od značenja u razmatranju razvojnih aspekata i potencijala privrede morskom ribarstva Jugoslavije.

Neki pokazatelji značenja ribarske privrede

Polazeći od općih teoretskih postavki smatramo da se glavne determinante razvojnog potencijala privrede morskog ribarstva mogu ovako odrediti: prirodni resursi, ljudski faktor, tehnički progres, potražnja i potrošnja ribe i ribljih prerađevina, razina i struktura proizvodnje i institucionalni faktor.

Može se, međutim, već na samom početku izlaganja konstatirati da još i danas privreda pomorskog ribarstva Jugoslavije zauzima u cjelini narodne privrede SFR Jugoslavije relativno periferno mjesto i značenje.

Proizvodi ribolova i proizvodi prerađevina od ulovljene ribe troše se svojim najvećim dijelom u prehrani, i to bilo za prehranu ljudi (riba, riblje konzerve itd.) ili u ishrani stoke (riblje brašno itd.).

Sam ulov iz mora, odnosno proizvodi morskog ribolova, mogu biti potrošeni neposredno kao finalni proizvod za ljudsku prehranu, (riba u svježem stanju, poledjena, smrznuta itd.), ili se koriste kao sirovina za dalju preradu u tvornicama ribljih prerađevina (usoljena riba, dimljena, sušena, riblje konzerve itd.) ili se proizvode riblje ulje, riblje brašno i slični proizvodi.

Pretežni dio morskog ribolova koristi se, međutim, u najvećem broju zemalja koje imaju morsko ribarstvo, za prehranu ljudi, pri čemu je poznato da je riba visokovrijedna proteinska hrana. Posebni položaj imaju samo neke primorske zemlje u kojima se pretežno proizvodi riblje brašno.

Stoga se potrošnja ribe u nekoj zemlji obično izražava u pokazatelju potrošene ribe kao mesne hrane po jednom stanovniku godišnje. Ukoliko je potrošnja ribe po stanovniku godišnje relativno (pa i apsolutno) veća u odnosu na potrošnju mesa u dotičnoj zemlji, utoliko je privreda morskog ribarstva značajnija za kvalitetniju ljudsku prehranu, a time i za proizvodne snage dotične zemlje.

Stoga ćemo odmah u početku navesti, na osnovu statističkih podataka, pregled kretanja potrošnje mesne hrane u našoj zemlji u posljednjoj dekadi.

Tabela 1
Potrošnja mesa i ribe po stanovniku godišnje u Jugoslaviji od godine 1960. do 1970. u kilogramima

Proizvod	1960.	1962.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
Meso								
Govedina	6,7	7,2	6,2	6,8	7,4	8,8	8,5	8,1
Svinjetina	12,9	11,1	14,3	12,5	13,9	13,9	13,9	13,5
Ovčetina	3,1	2,7	1,9	2,3	2,2	2,6	2,2	2,0
Živina	3,5	3,2	4,2	4,4	4,7	5,3	5,8	6,9
Iznutrice	3,4	2,1	2,7	2,4	2,8	3,2	2,7	2,8
Divljači	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Konjetina	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
RIBA	1,4	1,1	1,5	1,7	1,7	1,8	2,3	2,4

Izvor podataka: SGJ—1972, str. 285

Podaci iz ove tabele, a to su službeni statistički podaci u našoj zemlji, pregledno pokazuju: prvo, kako se kretala potrošnja pojedinih vrsta mesa i ribe u dekadi od 1960. do 1970. godine, i drugo, što je za ova razmatranja od presudne važnosti, da je potrošnja ribe po stanovniku u našoj zemlji još vrlo malena. Kako je poznato da se potrošnja ribe u brojnim drugim zemljama kreće od 4—5 kg. pa do 10—14 kg. i više po stanovniku godišnje, onda je očito da se mi i danas nalazimo, pa i sa dostignutih 2,4 kg. potrošnje po sta-

novniku godišnje, još sasvim na dnu ljestvice s obzirom na potrošnju ribe, kao i u takvim odnosima u našoj zemlji u kojima je potrošnja mesa upravo znatno veća od potrošnje ribe. A te druge zemlje, mnoge od njih, imaju također i veću potrošnju mesa po stanovniku nego što je u našoj zemlji. Pri tome treba naglasiti i upozoriti da naprijed izneseni podaci pokazuju *godišnju potrošnju ukupne ribe po stanovniku u našoj zemlji, t.j. i morske i slatkovodne zajedno*. Koliko od ovih 2,4 kg potrošnje po stanovniku u 1970. godini otpada na morsku, a koliko na slatkovodnu ribu nije poznato, već se koriste samo približne ocjene.

Da bismo, makar indirektno, stekli neku predodžbu o tim relacijama, iznosimo sada pregled kretanja ukupnog ulova u SFR Jugoslaviji, t.j. morske i slatkovodne ribe ukupno, a ovi će nam podaci poslužiti i za kasnija razmatranja.

Tabela 2.

Ukupni ulov ribarstva u SFR Jugoslaviji od 1967. do 1971. godine (u tonama)

Godina	Ukupna proizvodnja	Morska riba	Slatkovodna riba
1967.	47.994	30.133	17.861
1968.	44.965	29.958	15.007
1969.	44.060	27.100	16.960
1970.	46.211	26.738	19.473
1971.	49.294	30.847	18.447

Izvor: SGJ—1972., Tabela 107—23, str. 140

Ovaj pregled pokazuje dosegnutu razinu proizvodnje i u morskom i u slatkovodnom ribarstvu, i to od *oko 27 do 30.000 tona* morskog ulova u sadašnjem vremenu, *oko 17. do 19.000 tona* u slatkovodnom ribarstvu, odnosno *između 45.000 do 49.000 tona ukupne proizvodnje ribe* ostvarene našom vlastitom ribolovnom proizvodnjom.

Da bismo mogli što potpunije uočiti pitanja i probleme koji proizlaze iz sadašnjeg momenta razvitka, a povezani su sa budućim razvojem, iznijeti ćemo sada u najkraćim crtama glavne elemente i komponente privrednih kretanja u poslijeratnom razvitku ribarske privrede u SFR Jugoslaviji.

Tri faze u poslijeratnom razvitku privrede morskog ribarstva u SFR Jugoslaviji

Moguće je govoriti o postojanju triju faza u poslijeratnom razvitku privrede pomorskog ribarstva u našoj zemlji. *Prva bi bila od završetka rata do početka šestdesetih godina*. U tom vremenu naglje se povećava ribolovna flota s tzv. »velikim« ribarskim brodovima za naše prilike, tako da u odnosu na 26 »velikih« ribarskih brodova u 1939. godini, ribolovna flota našeg pomorskog ribarstva dostiže u 1960. godini 209 jedinica.

Isto tako se u to vrijeme povećao i broj *stalnih* ribara. Prema oko 2.800 stalnih ribara u 1939. godini, statistika registrira u 1960. godini 3.322 stalna ribara.

Na osnovu takvih povećanja proizvodnih snaga, povećavao se — u prilikama periodičnih oscilacija u pojavi plave ribe u Jadranu — ukupni ulov morskog ribarstva SFR Jugoslavije na Jadranu.

Prema prosječnom godišnjem ulovu u petogodištu 1936—1940. od 11.294 tone, ukupni ulov raste u petogodištu 1957—1961. na prosječno godišnje 21.281 tonu.

Podiže se u ovom vremenu niz novih tvornica za preradu ribe na brojnim lokalitetima na obali i na otocima, pa i proizvodnja ribljih konzervi u našoj zemlji dostiže značajan porast u odnosu na predratno razdoblje. Prema 3.233 tone prosječne godišnje proizvodnje u razdoblju 1936—1940. godine, tvornička proizvodnja ribljih konzervi iznosi 14.324 tone prosječno godišnje u razdoblju 1957—1961. godine, te još k tome oko 1.500 tona usoljene ribe, prema predratnih oko 940 tona usoljene ribe u godišnjem prosjeku.

Značajniji dio ulova izvozi se u tom vremenu u svježem stanju (između 1.000 do 1.500 tona godišnje tzv. bijele ribe najbolje kvalitete), a u izvoz ide također i pretežni dio proizvodnje ribljih konzervi. Riblja privreda je u to vrijeme znatnim dijelom orijentirana u plasmanu na inozemna tržišta. Domaće tržište je nedovoljno opskrbljeno, a u ovom razdoblju se najveći dio potrošnje ostvaruje na obalnom pojasu i samo u malom broju mjesta u unutrašnjosti zemlje.

Po potrošnji ribe po stanovniku naša zemlja je na ljestvici zemalja s najmanjom potrošnjom, ispod 1 kg. godišnje.

Druga faza bi obuhvaćala razdoblje od 1961. pa do 1969. i 1970. godine.

Možda je najkarakterističniji za ovo razdoblje činjenica da ribarska privreda nije bila u stanju da izgradi u ovih deset godina niti jedan novi »veliki« ribarski brod, a nije bilo ni uvoza ribarskih brodova.

Štaviše, dio postojećih brodova, kojih je u 1960. godini bilo 209 napušta ribolov, tako da ribarska flota broji u 1971. godini još svega 185 tzv. »velikih« ribarskih brodova.

Na tim preostalim brodovima, vrši se, međutim, u ovom razdoblju modernizacija opreme, a dio brodova počinje da lovi i na otvorenom Jadranu, tako da se ukupni ulov još i povećava i sa manjim brojem ribolovnih jedinica nego u prethodnom razdoblju.

Prema prosječnom godišnjem ulovu u razdoblju od 1957—1961. godine od 21.281 tonu, ulov dostiže u razdoblju 1967—1971. godine prosječno godišnje 28.956 tona.

U ovoj drugoj fazi razvitka počinje da se smanjuje i broj stalnih ribara, tako da ih je u 1971. godini bilo registrirano još 2.350, prema 3.322 stalna ribara u 1960. godini.

U pooštrenim uvjetima privređivanja nakon privredne reforme u 1965. godini, nekoliko manjih tvornica za preradu ribe se zatvara, dok se preostale tvornice s vremenom moderniziraju i povećavaju svoje kapacitete.

Ribarska se privreda organizaciono grupira u određene tzv. »kombinate« u kojima je u središtu ekonomskog i razvojnog interesa povećanje kapaciteta prerade svake pojedine tvornice za sebe. Ribolovna flota se također grupira u tim kombinatima, a pored nekih organizacija koji se više bave trgovinom ribe, prodaja vlastitih proizvoda postaje od sve većeg ekonomskog interesa za svaki kombinat pojedinačno.

Ovdje treba navesti da u ovom razdoblju počinje uvoz ribe kao sirovine (pretežno smrznute tunjevine), koji se značajnije povećava sve do 1965. godine.

Uvoz ribe za preradu počeo je već u 1955. godini sa oko 1.500 tona, da bi u 1964. godini dosegao najveće količine od 17.176 tona.

Od 1966. pa do 1971. godine uvoz ribe kao sirovine za preradu znatno se smanjuje i iznosi između 4—6.000 tona godišnje. Tako se dvije glavne strukturne dispozicije, koje su se javile već i u prvoj fazi poslijeratnog razvitka, počinju u ovoj drugoj fazi znatnije produbljivati.

Prva se od njih ogleda u rastućoj nedovoljnosti ukupnog ulova na Jadranu u odnosu na kapacitete prerade koji se povećavaju (porast disproporcija između ulova plave ribe u Jadranu i rastuće potražnje za tom ribom kao sirovinom za preradu u tvornicama).

Druga je disproporcija između nedovoljnog ulova u Jadranu i rastuće potražnje na domaćem tržištu za ribom za prehranu stanovništva.

Ribarska privreda je pokušala da uskladi ove disproporcije pokušajima otpočinjanja ribolova vlastitim brodovima i u morima izvan Jadrana. To su bili kratkotrajni pokušaji u Tunisu, Turskoj i na Atlantiku, a imali su zadatak da se poveća ulov ribe kao sirovine za preradu (ribolov je bio orijentiran na ulov krupne plave ribe u sva tri pokušaja).

Ti pokušaji nisu, međutim, imali uspjeha, tako da se i dalje ribolov nastavio obavljati samo u vodama Jadrana.

U trećoj fazi poslijeratnog razvitka nastupaju dvije značajne promjene u ekonomici ribarske privrede, koje su, kao što će kasnije biti поближе iznijeto, od najveće važnosti za dalji razvitak ribarske privrede, a obe su strukturnog karaktera.

Te su promjene zahvatile područje plasmana proizvoda ribarske industrije i potrošnju ribe u našoj zemlji.

Odnosi između ponude i potražnje

Ako bismo sada željeli istaknuti glavni odnos u ekonomici ribarske privrede, a kakav proizlazi iz kretanja u poslijeratnom razvitku, tada se može navesti da se on sastoji u sporom i neadekvatnom povećavanju ponude, i to kako po ukupnoj količini tako i po strukturi prema promjenama i zahtjevima potražnje ribom i ribljim prerađevinama u našoj narodnoj privredi.

Prema rastućoj potražnji za ribom ulov u Jadranu se vrlo sporo povećavao, pa je dosegao, kako je već iznijeto, veličinu od oko 29—30.000 tona u sadašnjem vremenu, odnosno u razdoblju od 1967—1971. godine, koje smo ovdje okarakterizirali kao vrijeme treće faze u poslijeratnom razvitku ribarske privrede.

Kako su ovi odnosi između ponude i potražnje, gledano sa ekonomskog stajališta, kakvi su se formirali u sadašnjem momentu razvitka, ne samo glavna preokupacija za uspješno tekuće ekonomsko funkcioniranje ribarske privrede već i glavna determinanta budućeg razvitka, nastojati ćemo ih поближе osvijetliti iznošenjem službenih statističkih podataka koji izražavaju ponudu i potražnju.

U tu svrhu donosimo u nekoliko tabelarnih pregleda potrebne statističke podatke o ulovu, njegovoj namjeni, uvozu i potrošnji.

Tabela 3.

Kretanje ukupnog ulova morskog ribarstva Jugoslavije i njegove upotrebe u vremenu od 1936. do 1971. godine u prosjecima po petogodištima (u tonama)

Razdoblje	Ukupan ulov tona	Za svježju potrošnju na domaćem tržištu + izvoz ribe				Za konzerviranje Za soljenje		Ukupna prerada	
		tona	%	tona	%	tona	%	tona	%
1936.—40.	11.294	8.294	73	1.100	10	1.900	17	3.000	27
1947.—51.	19.139	13.222	69	2.457	13	3.460	18	5.917	31
1952.—56.	15.857	8.769	55	3.331	21	3.052	20	6.383	41
1957.—61.	21.282	10.859	51	7.987	35	1.900	12	9.887	47
1962.—66.	23.629	9.927	42	11.552	49	1.750	8	13.302	57
1967.—71.	28.956	10.457	36	15.360	53	2.839	10	18.199	63
1971.	30.847	11.547	37	17.100	56	2.200	7	19.300	63

Izvor: Ivan Nemarnik: Uvjeti i faktori potrošnje proizvoda morskog ribarstva u Jugoslaviji (rukopis, dozvolom autora)

Potrebni su još i podaci o kretanju strukture ulova u našem morskome ribarstvu da bi se moglo potpunije uočiti relacije između ponude i potrošnje, pa ih za ovu potrebu navodimo u slijedećoj tabeli.

Tabela 4.

Struktura ulova u morskome ribarstvu Jugoslavije po petogodišnjim razdobljima u vremenu od 1936. do 1971. godine

Razdoblje	Plava riba		Ostala tzv. bijela riba		Mekušci		Rakovi	
	tone	%	tone	%	tone	%	tone	%
1936—1940.	7.646	68	2.817	25	624	5,2	207	1,8
1947—1951.	14.016	74	4.021	21	756	3,8	253	1,2
1952—1956.	11.623	73	3.555	22	589	3,7	269	1,3
1957—1961.	15.683	74	4.368	20	770	3,6	182	2,4
1962—1966.	17.773	75	4.779	20	777	3,2	261	1,7
1967—1971	21.996	76	5.626	20	1.011	3,5	283	1,0
1971.	24.181	78,5	5.319	17	921	3,0	426	1,5
1947—1971.	16.218	74,4	4.469	20,4	780	3,7	303	1,5

Izvor: Ovaj je pregled izrađen prema podacima SGJ—1955 do SGJ—1971

Rečeno je već ranije da je potražnja za ribom na domaćem tržištu počela snažnije dolaziti do izražaja poslije privredne reforme u 1965. godini.

Ona se u slijedećim godinama toliko intenzivirala, u ekonomskim uvjetima kakvi su u tim godinama postojali u našoj privredi, da je imala za posljedicu: *prvo*, značajno povećanje uvoza duboko smrznute ribe za široku potrošnju od 1968. godine na dalje, i *drugo*, preorijentaciju ribarske industrije u plasmanu svojih proizvoda s ranijeg pretežnog plasmata na inozemna tržišta, na pravac pretežnog plasmata na domaće tržište.

Ove ćemo promjene dokumentirati sljedećim tabelarnim pregledima.

Tabela 5.

Uvoz i upotreba uvezene duboko smrznute ribe u godinama 1969. do 1970. (u tonama)

Godina	Ukupan uvoz smrznute ribe	kao sirovine za preradu u ribarskoj industriji	kao finalnog proizvoda za široku potrošnju
1969.	13.865	4.559	9.306
1970.	22.375	6.407	15.968
1971.	20.389	4.055	16.334

Izvor podataka: Statistika vanjske trgovine SFR Jugoslavije za godinu 1969, 1970 i 1971.

Za svrhu dobivanja o preorijentaciji u plasmanu proizvoda ribarske industrije donosimo podatke o prodaji u godinama 1970. i 1971., s napomenom da se prije 1965. godine preko 50%, a ranije i preko 70% ribljih prerađevina izvozilo na tržišta drugih zemalja.

Tabela 6.

	Prodaja ribljih prerađevina 1970.		1971.	
	tona	%	tona	%
Prodaja ukupno	18.086		19.842	
Domaće tržište	12.200	67,5	13.900	70,1
Konvertibilno tržište	4.075	22,5	2.316	11,7
Klirinško tržište	1.811	10,0	3.626	18,2

Izvor: Republički sekretarijat za poljoprivredu, prehrambenu industriju i šumarstvo SR Hrvatske i Poslovno udruženje ribarske privrede — Zagreb, »Informacija o ekonomskom položaju morskog ribarstva«, Zagreb, rujna, godine 1972.

Moguće je sada, na bazi iznesenih podataka u Tabelama 3., 4. i 5. dobiti pregled o pitanjima ponude ribe u našoj privredi, a također i o potrošnji ribe na domaćem tržištu, koja se u našim uvjetima troši ili kao sirovina za preradu u ribarskoj industriji ili kao dio široke potrošnje mesne hrane u prehrani stanovništva.

U pogledu potrošnje ribe kao sirovine u ribarskoj industriji imamo sljedeće veličine i kretanja iz dva izvora ponude: domaćeg ribolova u Jadranu iz uvoza.

Prema tome je ribarska industrija potrošila u 1971. godini, koju uzimamo kao sadašnje stanje, za prodanih oko 20.000 tona ribljih konzervi u toj godini, oko 23.400 tona ribe kao sirovine.

Od posebnog je interesa za naša razmatranja da se ponovo vratimo na podatke iznesene u Tabeli 3.

Poznato je da se za preradu ribe u riblje konzerve, pri postojećoj tehnologiji u našoj industriji, upotrebljava kao sirovina plava riba.

Tabela 7.

Izvori podmirjenja potrošnje ribe kao sirovine za preradu u ribarskoj industriji (u tonama)

Godina	Iz domaćeg ulova u Jadranu	Iz uvoza (duboko smrznuta riba)	Ukupna potrošnja za industriju preradu
1969.	16.600	4.559	21.159
1970.	16.237	6.407	22.637
1971.	19.347	4.055	23.402

Izvor: Ivan Nemarnik, citirani rad (u Tabeli 3).

Kad promatramo kako se kretala upotreba cjelokupnog ulova u Jadranu u poslijeratnom razdoblju (podaci u tabeli 3.) zapaža se da se danas već 63% ukupnog ulova ribe u Jadranu našeg ribarstva troši kao sirovina za preradu. Može se napomenuti da se dodatne količine plave ribe uvoze i od talijanskog ribolova u Jadranu. Tih je 63% ukupnog ulova predstavljeno 19.300 tona u 1971. godini. Kako su već tada postojeći kapaciteti prerade bili veći, bilo je potrebno uvesti (vidi Tabelu 5) na pr. u 1971. godini još oko 4.000 tona duboko smrznute ribe za preradu, da bi postojeći kapaciteti prerade bili u određenom stupnju iskorišteni. Kad se usporedi ta potrošnja u 1971. godini sa ranijim razdobljima, vidi se da je na pr. u razdoblju 1947—1951. godine (Tabela 3.) za preradu išlo oko 31% iz vlastitog ribolova.

Koliko je poznato kapaciteti prerade u ribarskoj industriji i dalje se povećavaju. Zahtjev se prema tome postavlja za rastuće kapacitete prerade, a na bazi nepromijenjene tehnologije i pri pretpostavci moguće prodaje rastućih proizvedenih količina, za povećanom opskrbom ribe kao sirovine. Izvori mogu biti: ili povećanje vlastitog ulova (plave ribe) ili pri stagnaciji ulova povećanje uvoza.

Razmotrimo sada drugi sektor potrošnje, tj. potrošnju ribe kao mesne hrane na domaćem tržištu.

I ovdje možemo sada, na bazi podataka u Tabelama 3. i 5., dobiti potpuniji pregled ukupne potrošnje i izvora ponude za razinu dostignute potrošnje, koja je iznosila (vidi Tabelu 1.) 2,4 kg. potrošnje po stanovniku u 1970. godini u našoj zemlji (morske i slatkovodne ribe zajedno).

Tabela 8.

Izvori podmirjenja i potrošnja ribe za široku potrošnju na domaćem tržištu u godinama 1969. do 1970. (u tonama)

Godina	Ukupna potrošnja ribe za prehranu na domaćem tržištu + izvoz ribe	Iz domaćeg ribolova	Iz uvoza (duboko smrznuta riba)
1969.	19.806	10.500	9.306
1970.	26.468	10.500	15.968
1971.	27.834	11.500	16.334

Izvor: Ivan Nemarnik (citirani rad)

I ovdje je potrebno da se vratimo na podatke u Tabeli 3. Imamo gotovo suprotna kretanja na sektoru široke potrošnje nego što su kod namjene vlastitog ulova za preradu.

Iz domaćeg ulova trošilo se u svježem stanju na domaćem tržištu u razdoblju 1947—1951. godine 69% ukupnog ulova, da bi se u razdoblju 1967—1971. udio za domaću potrošnju u svježem stanju smanjio na još svega oko 36—37% ukupnog vlastitog ribolova.

Treba ovdje obratiti pažnju i na kretanje apsolutnih veličina. Tu vidimo da je u razdoblju 1947—1951. bilo potrošeno u industriji oko 6.000 tona ukupnog ulova, da bi u razdoblju 1967—1971. godine industrija prerađivala već oko 18.200 tona prosječno godišnje. Nasuprot tome, količine koje su išle u svježem stanju na domaće tržište za prehranu, razmjerno malo variraju u cijelom poslijeratnom razdoblju i kreću se u veličinama između 9.000 do 11.500 tona ukupnog ulova.

Ove količine treba korigirati sa količinama izvoza ribe u svježem stanju. Do 1965. godine izvozilo se između 1.000 i 1.500 tona, da bi se izvoz ribe nakon 1965. godine sveo još na svega oko 350 tona prosječno godišnje.

Za potrošnju u svježem stanju troši se, kako je poznato i plava i bijela riba, ili plava i ostala riba (bijela riba, mekušci i rakovi), sa preferencom potrošača bijele, odnosno ostale ribe kao ukusnije i bolje kvalitete mesne hrane.

Pokušati ćemo sada, koristeći iznesene podatke, dobiti predodžbu o tome, koliko se iz vlastitog ulova plave ribe, a koliko ostale ribe troši u širokoj potrošnji na domaćem tržištu. Razmotriti ćemo stanje u 1971. godini.

Ukupni je ulov našeg ribarstva u 1971. godini iznosio 30.847 tona (Tabela 3.). Kad odbijemo potrošnu plavu ribu kao sirovinu za preradu u veličini od 19.300 tona, preostaje oko 11.547 tona. Kako je u toj godini ukupni ulov plave ribe bio 24.181 tonu (Tabela 4.), proizlazi da je na domaćem tržištu bilo potrošeno plave ribe u svježem stanju 4.881 tonu, odnosno zaokruženo oko 5.000 tona.

Ako sada od ulova ostale ribe u Jadranu u 1971. godini (Tabela 4.) u veličini od 6.660 tona odbijemo izvoz u količini od oko 350 tona, dobivamo da je na domaćem tržištu potrošeno u svježem stanju oko 6.300 tona ostale ribe (bijela riba, mekušci i rakovi). Ukupna potrošnja plave i bijele ribe na domaćem tržištu bila je u 1971. godini, dakle, oko 11.300 tona, a to je i podatak u Tabeli 3. kad se od njega odbije izvoz ribe u svježem stanju.

Prema tome je u 1971. godini bilo potrošeno na domaćem tržištu iz vlastitog ulova u Jadranu u svježem stanju oko 5.000 tona plave ribe i oko 6.300 tona ostale ribe (bijela riba, mekušci i rakovi).

Navedimo ponovo, da je ukupna široka potrošnja u 1971. godini iznosila 27.834 tone (vidi Tabelu 8.), odnosno da je ukupnu široku potrošnju ribe sačinjavala uvozna duboko smrznuta riba sa 19.347 tona i potrošnja iz domaćeg ulova u veličini od oko 11.300 tona, od čega oko 5.000 tona plave ribe i oko 6.300 tona ostale ribe.

Sada se potpunije može razumjeti kretanje potrošnje ribe za prehranu u našoj zemlji u dekadi 1960. do 1970. godine (vidi Tabelu 1) sa objašnjenjem da je skok u potrošnji ribe po stanovniku od 1,5 kg. u 1965. na 2,4 kg. u 1970. godini nastupio kao posljedica znatno povećanog uvoza smrznute ribe iz inozemstva, dok su količine raspoložive za potrošnju u svježem stanju iz vlastitih izvora u Jadranu stagnirale u cijelom poslijeratnom razdoblju na veličini između 9.000 i 11.500 tona.

Od interesa je pogledati kakve su bile relacije u razdoblju 1947. do 1951. godine.

Tada je od ukupnog ulova plave ribe od oko 14.000 tona (vidi Tabelu 4.) plave ribe, u preradu otišlo oko 6.000 tona, tako da se na domaćem tržištu u svježem stanju trošilo prosječno godišnje oko 8.000 tona plave ribe i oko 4.000 tona ostale ribe, *dakle oko 12.000 tona ribe iz vlastitog ulova*, a razlika do 13.222 tone, prema podacima iz Tabele 3., bio je tada nešto veći izvoz ribe.

Iz svega naprijed navedenog može se argumentirati tvrdnja da je domaće tržište ne samoprihvatilo smrznutu ribu iz uvoza za široku potrošnju od 1969. godine nadalje, već i da se glavna determinanta mogućeg razvitka ribarske privrede nalazi u porastu potražnje za proizvodima ribarske privrede u idućim godinama, odnosno u mogućim kretanjima dinamike, strukture i intenziteta potrošnje mesne hrane na domaćem tržištu.

Otvorena pitanja u pogledu daljeg razvitka ribarske privrede SFR Jugoslavije

Uzevši u središte razmatranja momenat razvoja ribarske privrede u našoj zemlji, mogli smo u dosadašnjem izlaganju o kretanjima i odnosima u ekonomici ribarske privrede jasno uočiti dostignutu razinu razvitka.

Njoj u osnovi leže takvi strukturni odnosi u kojem je glavni dio potražnje na domaćem tržištu dolazio sve više od industrije (potreba za ribom kao sirovinom) za podmirivanje rastućih kapaciteta prerade, dok je potražnja na domaćem tržištu za ribom kao prehrambenim artiklom u širokoj potrošnji bila sekundarnog karaktera obzirom na tradicionalnu predominantnu potrošnju mesa.

Takav je strukturni razvitak bio drugačiji od razvitka ribarske privrede u drugim zemljama (na pr. u Italiji, Francuskoj, Španjolskoj, Portugalu itd.) u kojima je tržište široke potrošnje postavljalo glavne zahtjeve i davalo impulse za povećanjem ulova vlastitog ribolova, a kao sekundarna se u tim zemljama razvila industrija prerade plave ribe.

Određena prekretnica u našoj ribarskoj privredi uslijedila je u 1969. godini, u kojoj je tržište široke potrošnje prihvatilo smrznutu ribu kao artikal mesne prehrane stanovništva, i od tada se postepeno povećava potrošnja ribe u mesnoj prehrani u našoj zemlji.

Treba navesti da je u tim godinama došlo i do preorijentacije u plasmanu industrije ribljih konzervi (povećanje gradskog stanovništva i promjene u navikama prehrane), tako da je *domaće tržište, dakle povećanje potražnje, odnosno moguće povećanje potrošnje na njemu — i to kako ribe kao mesne hrane, tako i ribljih konzervi u prehrani stanovništva — postalo glavni faktor, a i determinanta mogućeg razvitka ribarske privrede u idućim godinama.*

Pitanja se, prema tome, postavljaju da li je moguće, a ako jeste, koliko i kako povećati potrošnju (na domaćem tržištu i za izvoz), a u skladu s tim kako i koliko povećati produkciju, tj. ponudu.

Povezano s tim pitanjem postavlja se i dalje pitanje da li je moguće, i ako jeste kako i koliko povećati ponudu iz vlastitog ribolova (povećati ulov u Jadranu), ili ako povećanje ulova u Jadranu može uslijediti samo u sporijoj dinamici i strukturi, od dinamike povećanja potražnje i strukture povećanja potrošnje, tada se očito nameće kao alternativa, povećanje ponude iz inozemstva. A to povećanje može uslijediti ili daljnim povećanjem uvoza ili organiziranjem vlastitog ribolova na morima izvan Jadrana, prvenstveno na Atlantiku, kao što to već imaju duže vremena organizirano brojne druge zemlje, gotovo sve evropske zemlje, osim naše zemlje.

Pri tim razmatranjima treba se ponovo vratiti na domaće tržište, njegovim relacijama i strukturi potrošnje mesne hrane u cjelini i njegovim apsorpcijskim mogućnostima za povećanje potrošnje ribe većeg intenziteta u određenom vremenu.

Vidjeli smo (Tabelu 1.) da je trebalo *pet* godina da bi se potrošnja ribe kao mesne hrane tj. od 1965. do 1970. godine, povećala od svega 1,5 kg. po stanovniku godišnje na 2,4 kg. po stanovniku godišnje, koje povećanje — u našim prilikama i u odnosu na prethodno razdoblje — predstavlja ipak razmjerno *veliko* povećanje potrošnje ribe, pri čemu je i industrija plasirala u 1970. godini oko 14.000 tona (vidi Tabelu 6.) svojih proizvoda na domaće tržište.

A treba ponovo navesti da tih 2,4 kg. potrošnje ribe po stanovniku godišnje, predstavlja *ukupnu potrošnju ribe*, tj. i ribe iz Jadrana i slatkovodne ribe iz slatkovodnog ribarstva naše zemlje i uvozne količine duboko smrznute ribe.

Kad se to povećanje razmotri u apsolutnim veličinama, proizlazi da je potrošnja ribe povećana u tih pet godina za *svega 0,9 kg. kilograma po stanovniku godišnje*.

U istom tom vremenskom razdoblju potrošnja mesa u našoj zemlji porasla je neuporedivo brže. Prema podacima u Tabeli 1., ukupna potrošnja mesa (bez mesnih konzervi) iznosila je u 1965. godini 29,4 kg. po stanovniku godišnje, da bi se u 1970. godini povećala na 33,5 kg. po stanovniku.

Dakle, dok je u tih pet godina povećana potrošnja ribe za svega 0,9 kg., povećanje potrošnje mesa je iznosilo 4,1 kg. po stanovniku godišnje u našoj privredi.

Pretpostavimo sada da se želi ostvariti povećanje potrošnje ribe za svega 1 kg. po stanovniku godišnje, i da to bude samo morska riba.

Korisno je upozoriti na neke rezultate dobivene u istraživanjima potrošnje mesne hrane u našoj zemlji, a koji se odnose na potrošnju ribe.*

Od ukupnog broja domaćinstava koja troše ribu u našoj zemlji, odnosno na domaćem tržištu, svega 33% domaćinstava troši morsku ribu, a 66% domaćinstava nikada je ne troši. A kod potrošnje slatkovodne ribe imamo upravo obrnute relacije, tj. 66% domaćinstava troši slatkovodnu ribu, a 33% domaćinstava nikada je ne troši.

Imajući u vidu naprijed navedene relacije u povećanju potrošnje mesa i ribe u zadnjih pet godina, kao i ove odnose u navikama i preferencijama potrošača, može se smatrati da bi realiziranje povećanja potrošnje morske ribe na domaćem tržištu za samo jedan kg. godišnje *zahtijevalo* značajniji napor, sredstava, organizaciju povećane penetracije na tržište, te efikasnost u poduhvatu.

Kako bi na oko 20.500.000 stanovnika u našoj zemlji, povećanje potrošnje morske ribe od sadašnjih 2,4 kg. ukupne potrošnje ribe po stanovniku godišnje na 3,4 kg., predstavljalo povećanje plasmana na domaćem tržištu za *punih 20.500 tona*, očigledna je složenost napora koji i kakav bi trebao uslijediti u penetraciji na domaće tržište, koje je u stvari tržište mase, a ne ribe, polazeći od sadašnjeg stanja i sadašnjeg momenta razvoja ribarske privrede.

Poznato je, da je za razliku od tržišta mesa u našoj zemlji, sa svim defektima kakvi postoje, tržište ribe nedovoljno razvijeno. Još uvijek je mali broj lokaliteta prodaje u manjem broju mjesta u zemlji gdje se u sadašnjem momentu može naći riba u zemlji, sa neredovitim ponudom ribe i uskim

asortimanom. Ono je zastarjelo u tom smislu da potrošač zapravo čini »mi-llost« trgovini ribom dolazeći sam da kupi ribu i gdje trgovina pasivno čeka na potrošača, umjesto da trgovina ribom počne primijenjivati suvremenu koncepciju marketinga, tj. da nudi ribu sa aktivnošću i shvaćanjem, da potrošaču treba stalno činiti što bolju i veću »uslugu« kako bi poboljšao kvalitetu prehrane i tako trošio više ribe nego mesa.

Za ilustraciju značenja takve, napred navedene, eventualne akcije, može se ponovo navesti, da je u opskrbi ribom domaćeg tržišta u 1971. godini sudjelovao domaći ribolov sa svega oko 11.200 tona ukupne ponude plave i bijele ribe (vidjeti Tabelu 3. tj. 11.547 tona minus izvoz od oko 350 tona), dok je iz uvoza, došlo 16.334 tone (vidjeti Tabelu 8.).

Razumljivo je da bi naponi sa željom povećanja plasmata od svega na pr. 2. kg. ribe po stanovniku godišnje morali biti znatno veći, i morali bi rasti u krivulji geometrijske progresije. U tom kontekstu se otvaraju pitanja, da li je moguće povećati i koliko ulov našeg ribolova na Jadranu, imajući u vidu: smanjenje broja ribara, dugogodišnji zastoje u povećanju ribarske flote, mogućnosti povećanja ulova s obzirom na veličinu i strukturu ribljeg fonda (za koji je dosta rašireno uvjerenje da naše more naglo osiromašuje, pogotovo u pogledu ulova bijele ribe), odnosno racionalne eksploatacije postojeće biomase, način i tehnologiju ribolova, produktivnost mora, rada i sredstava, pitanja povećanja prihvata ulova, lanac hladnoće i od posebne važnosti institucionalna i organizaciona pitanja i probleme.

Isto su tako otvorena pitanja mogućnosti povećanja plasmata plave ribe iz domaćeg ribolova za široku potrošnju na domaćem tržištu. Naime, ako povećani ulov plave ribe može apsorbirati jedino ili pretežno samo ribarska industrija, prema nekim shvaćanjima u postojećoj praksi, to bi značilo da je potrebno dalje povećavanje industrijskih kapaciteta prerade. Koliko je poznato, dio ulova plave ribe, u nekim drugim zemljama Mediterana, troši se u određenim, pa i većim razmjerima na domaćem tržištu.

Koliko bi povećanje kapaciteta moglo biti, kako je sa pitanjem plasmata povećane produkcije konzervi, imajući u vidu dosadašnja pitanja rentabiliteta ribarske industrije s nedovoljnom sirovinском bazom, takva i slična pitanja izgleda da također ulaze u niz otvorenih pitanja daljeg razvitka ribarske privrede.

A ako bi se željelo organizirati vlastiti ribolov izvan Jadrana, razumljivo sa intencijom da bi to trebalo biti dugoročno ekonomski uspješan ribolov, tada prethodna istraživanja svih determinanti i faktora razvoja, koje smo naprijed naveli, samo dobivaju na značenju i važnosti za donošenje odluke, budući da takav ribolov predstavlja aktivnost industrijskog karaktera za koji je potrebna i odgovarajuća organizacija.

Institucionalni elementi, uz ljudski faktor, izgleda da predstavljaju u akciji takvog karaktera najvažnije elemente, kao i u pogledu opredjeljenja u kojem bi se željelo doći do zaokreta upravicu bržeg i većeg povećanja potrošnje ribe na domaćem tržištu.

Sva ova pitanja razvitka, izgleda, da su u sadašnjem momentu razvoja još otvorena pitanja i ulaze u domen iznalaženja realnog dugoročnog programa razvitka ribarske privrede. Izgleda, pri tome, da je s tim u vezi, najbitnije i primarno doći do koncepcije razvitka ribarske privrede u idućem razdoblju.

Ukoliko bi takvi napori izostali, teško je pretpostaviti, da bi produžavanje dosadašnjeg načina i prakse razvitka, moglo dovesti do većeg ekonomskog značenja ribarske privrede u idućim godinama i za samu sebe, a i za društvo u cjelini.

*) Rezultati istraživanja korišteni dozvolom Zavoda za tržišna istraživanja, Sektor marketinga, Zagreb.

L I T E R A T U R A

- Banjad Stanko, Riblje meso u ishrani čovjeka — Referat na simpoziju o unapređenju prehrane — Riblje meso u našoj prehrani, Zagreb, 1965.
- Basioli Josip, Jugoslavija i Italija u jadranskom ribolovu, Morsko ribarstvo, 2/1970., Zagreb
- Basioli Josip, Jugoslavija u mediteranskom ribolovu, Morsko ribarstvo, 3/1972, Zagreb
- Krstinić Luka, Bjelančevine ribe i mesa u našoj prehrani, Morsko ribarstvo, 2/1971, Zagreb
- Nemarnik Ivan, Upotreba i iskorišćavanje ulova morsko ribarstvo u Jugoslaviji, Morsko ribarstvo 3/1970, Zagreb
- Nemarnik Ivan, Kretanja i tendencije na jugoslavenskom tržištu proizvoda morskog ribarstva, Zbornik Ekonomskog fakulteta, Rijeka, 1971.
- Obraz Roman, Planiranje, razvoj i lansiranje proizvoda na tržište, Informator, Zagreb, 1971.
- Parać Berislav, Dileme tvornica riblji hkonzervi, Savjetovanja o ekonomskim problemima morskog ribarstva Jugoslavije, Zadar, 1970.
- Srdar Srdan, Morsko bogatstvo Jadrana i njegovo iskorišćavanje, JAZU, Zagreb, 1961.
- *** Društvo ekonomista Hrvatske, Zbornik rasprava o problemima pomorske privrede, Zagreb, 1954.
- *** Ekonomski fakultet Rijeka, Zbornik rasprava o problemima pomorske privrede, Opatija, 1969.
- *** OCDE, Examen des pêcheries dans les pays membres de l'OCDE 1971, Paris, 1972.
- *** Poslovno udruženje ribarske privrede, Analiza plasmana svježe i duboko-smrznute ribe na domaćem tržištu i prijedlozi za organizaciju tržišta, Zagreb, 1969.

DEVELOPMENT ASPECTS OF THE SEA FISHING IN YUGOSLAVIA

Srdan Srdar

SUMMARY

This work which is devoted to the questions of development of the sea fishing, starts with the definition of the main determinants of the development potentials, that is: natural resources, human factor, technical progress, demand and consumption of fish and fish products, level and structure of production and institutional factor.

The autor divides the post-war development of the fishing economy in three phases and for each of them lists the changes that took place in each particular phase.

In the third phase he states an intensification of structural disproportions that have appeared after the war already, manifesting themselves in a much faster increase in demand for fish as raw material for industrial production, than in demand of the domestic market which needs fish as consumption good.

The insufficiency of offer by the domestic fishing is being substituted through import of fish as raw material for industrial production and as consumption good as well. The new element that is noticeable in the third phase since 1969 is the prevailing use of deep frozen fish as consumption good, that gives a significant feature to the further development of domestic market. At the end the autor considers possible variants of development and puts forward a request for a longrange program of development of the fishing economy in Yugoslavia.